

Zróżnicowanie wydatków inwestycyjnych w gminach powiatu kędzierzyńsko-kozielskiego

Justyna Zygmunt, Łukasz Mach

Politechnika Opolska

Streszczenie

W artykule podjęta została problematyka wydatków inwestycyjnych gminy i ich kluczowej roli w kreowaniu rozwoju lokalnego. Podjęte rozważania teoretyczne koncentrują się między innymi na charakterystyce istoty wspomnianych wydatków. Obejmują one również zagadnienie wykorzystania informacji o kształtowaniu się wysokości wydatków inwestycyjnych jako syntetycznej miary rozwoju lokalnego. Przeprowadzone badania empiryczne miały na celu prezentację zróżnicowania wydatków inwestycyjnych w ujęciu statycznym oraz dynamicznym, jak również w ujęciu wielowymiarowej analizy porównawczej. Zobrazowanie zróżnicowania wydatków gmin w ujęciu statycznym było podstawą do przedstawienia stanu zastanego tj. diagnozy kształtowania się wydatków w poszczególnych gminach powiatu kędzierzyńsko-kozielskiego. Przeprowadzenie statycznej analizy wydatków inwestycyjnych stanowiło punkt wyjścia do opracowania części analitycznej w ujęciu dynamicznym. Głównym celem uchwycenia dynamiki zmian w wydatkach inwestycyjnych badanych gmin była możliwość aproksymacji ich wydatków na okresy przyszłe. Dopelnieniem przeprowadzonych badań empirycznych było przeprowadzenie wielowymiarowego grupowania gmin cechujących się podobnymi atrybutami w zbiorze cech rozpatrywanych.

Wstęp

Podstawowym czynnikiem rozwoju lokalnego są działania inwestycyjne podejmowane przez gminę. Finansowym odzwierciedleniem wspomnianych działań jest wielkość ponoszonych przez gminę wydatków inwestycyjnych. Oczekiwania społeczności lokalnej, wysokość dochodów gminy, czy też między innymi strategia rozwoju gminy sprawiają, że kształtowanie się zarówno poziomu wydatków inwestycyjnych, a także ich struktury posiada na ogół zróżnicowany charakter zarówno w czasie, jak również w przestrzeni.

Wielkość ponoszonych wydatków inwestycyjnych stanowić może płaszczyznę do oceny działań gminy wpływających na rozwój lokalny. Analiza wspomnianych wydatków przeprowadzona w ujęciu statycznym, a także dynamicznym stanowić może narzędzie oceny działalności inwestycyjnej gminy. Znaleźć może również zastosowanie w porównawczej ocenie wydatków inwestycyjnych ponoszonych przez różne gminy. W artykule podjęta została próba wykorzystania wspomnianej analizy do charakterystyki zróżnicowania wydatków inwestycyjnych w gminach powiatu kędzierzyńsko-kozielskiego. Analiza ta została przeprowadzona w dwóch etapach. W etapie pierwszym, mającym na celu parametryzację tła badawczego, dokonano analizy powiatów województwa opolskiego z punktu widzenia poziomu wydatków inwestycyjnych. Realizacja tego etapu badawczego ma na celu umiejscowienie powiatu opolskiego na tle innych powiatów. Natomiast w drugim etapie poddano szczegółowej analizie zróżnicowanie wydatków inwestycyjnych majątkowych gmin powiatu kędzierzyńsko-kozielskiego. Przeprowadzona analiza w pierwszym i drugim etapie pokazała kształtowanie się wydatków w ujęciu statycznym jak i dynamicznym. Zastosowano również narzędzia wielowymiarowej analizy danych oraz klasyczną metodę najmniejszych kwadratów do oszacowania wyznaczanych funkcji trendu.

1. Istota wydatków inwestycyjnych ponoszonych przez gminy

Zarówno badania teoretyczne, jak również praktyka funkcjonowania gmin prowadzą do konstatacji o istotnym oddziaływaniu wspomnianych podmiotów na kształtowanie rozwoju lokalnego. Rozwój ten definiowany jest w literaturze przedmiotu m.in. jako „proces pozytywnych przemian o charakterze ilościowym i jakościowym w poziomie życia społeczności lokalnej oraz w warunkach funkcjonowania podmiotów gospodarczych, uwzględniający potrzeby, priorytety i preferencje oraz uznawane systemy wartości mieszkańców i przedsiębiorców” [Ziółkowski i Goleń 2006, s. 57], czy też „stopniowy proces przemian określonych społeczności i formy ich realizowania, związany z konkretnym miejscem, osadzony w konkretnej przestrzeni” [Siemiński 1994, s. 5]. Podkreśla się także, że rozwój ten powinien posiadać zrównoważony charakter, czego wyrazem jest określanie rozwoju lokalnego jako „proces[u] stałego wzrostu jakości życia lokalnych społeczeństw, wspart[ego] na wzajemnie zrównoważonych czynnikach o charakterze społecznym, gospodarczym i ekologicznym” [Domański 1999, s. 16].

Procesowy wymiar rozwoju lokalnego oznacza, że podejmowanie decyzji i działań w tym obszarze powinno odbywać się w sposób ciągły, umożliwiający harmonijne uzyskiwanie zamierzonych rezultatów. Kluczowymi decyzjami we wspomnianym zakresie są niewątpliwie decyzje dotyczące realizacji inwestycji przez gminę. Jak podkreśla J. Czempas inwestycje te to „celowe wydatkowanie kapitału, skierowane na powiększenie korzyści materialnych i niematerialnych wspólnoty samorządowej” [Czempas 1999, s. 47]. Obejmują one głównie inwestycje dotyczące budowy lub modernizacji infrastruktury ochrony środowiska oraz infrastruktury drogowej, jak również inwestycje związane z modernizacją, budową lub zakupem środków trwałych w obszarze np. opieki społecznej, oświaty, służby zdrowia. Zasadniczym celem ich realizacji powinna być przede wszystkim poprawa warunków życia społeczności lokalnej, jak również tworzenie klimatu inwestycyjnego dla inwestorów prywatnych [Zygmont i Zygmont 2007, s. 92]. Można zatem stwierdzić, że inwestycje realizowane przez gminy stanowią instrument bezpośredniego oddziaływania na lokalny rozwój gospodarczy. W tym kontekście M. Kogut-Jaworska zauważa, że „przy użyciu [tych] instrumentów [...] uzyskuje się jednoznaczny efekt w postaci oczekiwanych postaw podmiotów gospodarki lokalnej wobec decyzji organów samorządu terytorialnego” [Kogut-Jaworska 2008, s. 82–84].

Finansowym wyrazem realizacji inwestycji przez gminy jest w głównej mierze poziom ponoszonych przez nie wydatków inwestycyjnych. Zgodnie z funkcjonalnym ujęciem wydatków wynikającym z zapisów ustawy o finansach publicznych, wydatki inwestycyjne stanowią część wydatków majątkowych. Wydatki majątkowe są bowiem określane jako wydatki na inwestycje i zakupy inwestycyjne, w tym na programy finansowane z udziałem środków pochodzących z budżetu Unii Europejskiej oraz niepodlegających zwrotowi środków z pomocy udzielanej przez państwa członkowskie Europejskiego Porozumienia o Wolnym Handlu, jak również innych środków pochodzących ze źródeł zagranicznych, w części związanej z realizacją zadań jednostki samorządu terytorialnego¹. Do wydatków tych zaliczane są ponadto wydatki na zakup i objęcie akcji oraz udziałów, a także na wniesienie wkładów do spółek prawa handlowego. Analiza struktury wydatków majątkowych prowadzi wobec powyższego do konkluzji o występowaniu dwóch głównych rodzajów wydatków majątkowych. Pierwszym z nich są wydatki inwestycyjne, natomiast drugą grupę wydatków tworzą inne wydatki majątkowe, dotyczące głównie nabywania praw własnościowych w innych podmiotach. Zauważyć należy jednocześnie, że istotne znaczenie wydatków inwestycyjnych w kreowaniu rozwoju lokalnego sprawia, że określa się je mianem wydatków aktywnych. Motywem ponoszenia tych wydatków jest chęć pobudzenia rozwoju lokalnego i, jak akcentuje P. M. Gaudemet, są one „efektem zamierzonej ingerencji władz gminy w lokalny system społeczno-gospodarczy” [Gaudemet 1990, s. 68–72].

Poziom ponoszonych przez gminy wydatków inwestycyjnych determinowany jest szeregiem heterogenicznych czynników. Zaliczyć można do nich przede wszystkim potrzeby inwestycyjne związane z realizacją poszczególnych zadań rozwoju lokalnego, czy też wysokość środków finansowych znajdujących się w dyspozycji gminy, jak również przyjętą przez gminę strategię rozwoju lub uwarunkowania makroekonomiczne funkcjonowania gminy, w tym między innymi uwarunkowania

¹ Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (DzU z 2009 Nr 157, poz. 1240) z późn. zm., ust. 4 art. 236.

prawne. Podkreślić należy równocześnie, że wielkość ponoszonych przez gminę wydatków inwestycyjnych stanowić może kryterium oceny tych działań podejmowanych przez gminę, które ukierunkowane są na kreowanie rozwoju lokalnego. W tym kontekście konkludować można, że wielkość ta traktowana może być jako syntetyczna miara rozwoju lokalnego. Na aspekt ten zwraca uwagę m.in. J. Czempas wskazując, że wielkość inwestycji powinna być traktowana „jako ważny, perspektywny wskaźnik rozwoju [gminy] i [jej] kondycji finansowej” [Czempas 2005, s. 155]. Podobnie wypowiada się M. Smoleń podkreślając, że „wielkość inwestycji traktowana jest jako ważny wskaźnik rozwoju [gminy]” [Smoleń 2009, s. 336]. Z kolei K. Gałuszka opierając się na badaniach A. Harańczyk podkreśla, że procentowy udział wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem gminy traktowany może być jako miara rozwoju o charakterze stymulanty [Gałuszka 2005, s. 150].

Analiza wydatków inwestycyjnych umożliwi nie tylko ocenę działań rozwojowych obejmujących swoim zakresem pojedynczą gminę, ale stanowić może także istotne narzędzie oceny aktywności inwestycyjnej gminy w wymiarze przestrzennym. Zauważyć należy przy tym, że wspomniana analiza ma na ogół charakter statyczny, co w konsekwencji oznacza, że umożliwia ona przeprowadzenie pozycjonowania gmin na dany moment. Wspomnieć należy równocześnie, że wielkość ponoszonych wydatków inwestycyjnych uzależniona jest od wielu czynników makro i mikroekonomicznych, w tym także wynikających ze specyfiki realizacji danej inwestycji. W konsekwencji skala ponoszonych wydatków inwestycyjnych przez poszczególne gminy w określonym momencie jest na ogół warunkowana zróżnicowanymi przesłankami, a wiążące się z realizacją inwestycji ponoszenie wydatków może być różnorodnie rozmieszczone w czasie. Wobec powyższego stwierdzić można, że wnioskowanie o zachowaniach inwestycyjnych gmin wyłącznie w oparciu o analizę statyczną nie w każdym przypadku prowadzić będzie do prawidłowego konkludowania o rozwoju lokalnym. Zapewnieniu poprawności oceny działań gminy w kreowaniu rozwoju lokalnego służyć powinno wobec powyższego wzbogacenie analizy statycznej o obserwację kształtowania się wielkości wydatków inwestycyjnych w danym okresie czasu. Analiza wydatków inwestycyjnych w ujęciu dynamicznym umożliwi bowiem zbadanie zmian w zachowaniach inwestycyjnych gmin, a przy tym jednocześnie stanowić może podstawę do wnioskowania o zmianach w poziomie rozwoju lokalnego w danym okresie.

2. Zróżnicowanie wydatków inwestycyjnych — realizacja procesu badawczego

W procesie analizy zróżnicowania wydatków inwestycyjnych gmin powiatu kędzierzyńsko-kozielskiego, dokonano wyboru trzech kluczowych zmiennych diagnostycznych, tj.:

- wydatki ogółem,
- wydatki majątkowe ogółem,
- wydatki majątkowe inwestycyjne.

Dokonyjąc analizy zróżnicowania wydatków inwestycyjnych uwzględniono gminy łącznie z miastami na prawach powiatu. Dane dotyczące wyżej wymienionych zmiennych są dostępne za lata 1995–2009 r. w tzw. Banku Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego².

Na bazie tak zdefiniowanych zmiennych diagnostycznych, przeprowadzono proces badawczy który podzielono na dwa główne etapy. Pierwszy etap (tworzący tło badawcze dla analizy wydatków gmin) dotyczył parametryzacji wydatków inwestycyjnych powiatu opolskiego na tle innych powiatów w województwie opolskim. Natomiast drugi etap dotyczył parametryzacji wydatków inwestycyjnych gmin wchodzących w skład powiatu kędzierzyńsko-kozielskiego. Realizacja szczegółowa procesu badawczego w pierwszym etapie badawczym polegała na:

- przedstawieniu dynamiki zmian wydatków inwestycyjnych powiatów województwa opolskiego,
- przedstawieniu stanu zastanego (diagnozy w 2009 r.) dotyczącego wydatków inwestycyjnych powiatu opolskiego na tle innych powiatów województwa opolskiego.

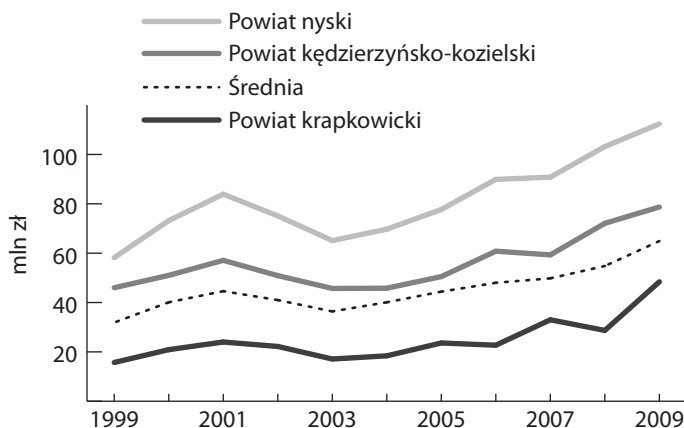
Natomiast w drugim etapie (analiza gmin w powiecie kędzierzyńsko-kozielskim), realizacja badań została przeprowadzona za pomocą:

- przedstawienia dynamiki zmian rozpatrywanych wydatków ogółem oraz wydatków inwestycyjnych,

² Dostępnym on-line pod adresem <http://www.stat.gov.pl/>.

- analizy wydatków inwestycyjnych majątkowych gmin w 2009 r., analizy tendencji kształtowania się wydatków oraz analizy dynamiki wydatków inwestycyjnych mających miejsce w roku 2009 w stosunku do roku 2008,
- grupowania gmin w powiecie kędzierzyńsko-kozielskim, z punktu widzenia poziomu wydatków inwestycyjnych. Przeprowadzona procedura grupowania miała na celu podział gmin na grupy obiektów podobnych [Aczel 2000, s. 914; Panek 2009, s. 95]. Za kryterium podobieństwa przyjęto strukturę wydatków inwestycyjnych w 2009 roku (lit).

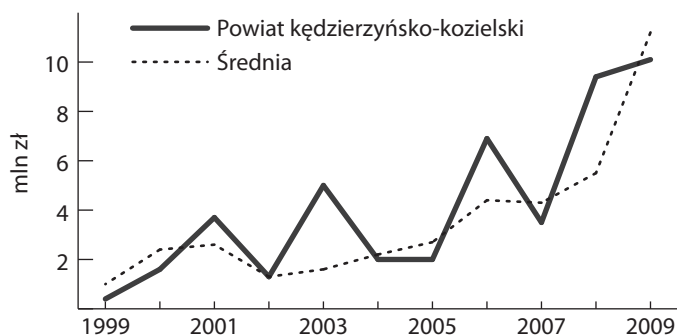
Na rysunku 1 przedstawiono kształtowanie się wydatków inwestycyjnych ogółem w wybranych powiatach województwa opolskiego w latach 1999–2009. Rozpatrując wielkości poniesionych wydatków inwestycyjnych ogółem możemy zauważyć, iż powiatem odstającym *in plus* jest powiat nyski. Powiat ten cechuje się największymi wydatkami inwestycyjnymi ogółem w każdym z rozpatrywanych okresów. Natomiast najmniejszymi wydatkami inwestycyjnymi cechuje się powiat krapkowicki. Wydatki inwestycyjne powiatu kędzierzyńsko-kozielskiego kształtują się znacznie powyżej wartości średniej wydatków inwestycyjnych dla powiatów województwa opolskiego. W 2009 roku wydatki inwestycyjne powiatu kędzierzyńsko-kozielskiego wynosiły 78 656 042 zł, co stanowi trzecią pozycję wśród powiatów.

Rys. 1. Wydatki inwestycyjne w powiatach woj. opolskiego

W analizie tej podjęto również próbę określenia przeciętnej dynamiki zmian wydatków inwestycyjnych wśród wszystkich powiatów województwa opolskiego. W tym celu wyznaczono funkcję trendu liniowego, na bazie średnich wartości wydatków inwestycyjnych dla powiatów (por. rys. 1). Poddając interpretacji wyznaczone parametry strukturalne funkcji trendu, można określić iż z okresu na okres średnie wydatki inwestycyjne w powiatach województwa opolskiego wzrastały o 2376 tys. zł.

Na rysunku 2, przedstawiono średnie wydatki majątkowe ogółem w powiatach województwa opolskiego w latach 1999–2009 r. oraz wydatki majątkowe ogółem dla powiatu kędzierzyńsko-kozielskiego. Uwzględniając średnie wydatki majątkowe ogółem dla wszystkich rozpatrywanych

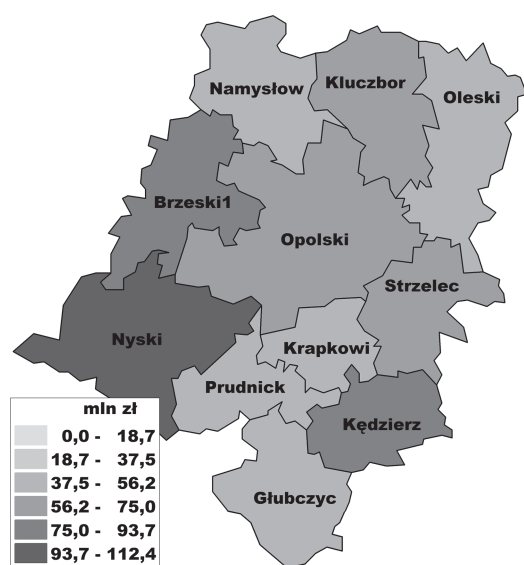
Rys. 2. Wydatki majątkowe ogółem

powiatów, możemy (na bazie liniowej funkcji trendu) określić, iż z roku na rok wydatki majątkowe ogółem wzrastały przeciętnie o 688 tys. zł.

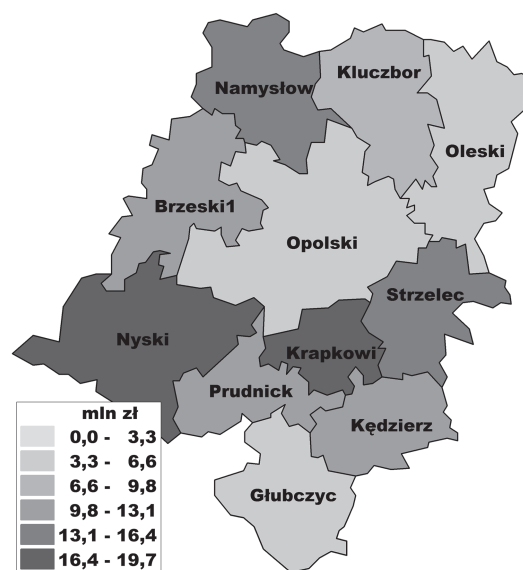
Poddając analizie dynamikę kształtowania się wydatków majątkowych inwestycyjnych, nie można jednoznacznie wskazać powiatu o najwyższych wydatkach majątkowych inwestycyjnych oraz powiatu o najniższych wydatkach majątkowych inwestycyjnych. Na uwagę zasługuje fakt, iż w 2009 r. u znaczącej większości powiatów nastąpił gwałtowny wzrost wydatków majątkowych inwestycyjnych. Uwzględniając średnie wydatki majątkowe inwestycyjne dla wszystkich rozpatrywanych powiatów, możemy (na bazie liniowej funkcji trendu) określić, iż z roku na rok wydatki majątkowe ogółem wzrastały przeciętnie o 682 tys. zł. Z uwagi na wysoką zbieżność osiągniętych kwot wydatków majątkową ogółem oraz wydatków majątkowych inwestycyjnych, w artykule nie umieszczono wykresu liniowego przedstawiającego wydatki majątkowe inwestycyjne.

Podjęwając próbę dokonania diagnozy powiatów województwa opolskiego w 2009 r., dokonano statycznej analizy rozpatrywanych wydatków. Aby zapewnić poprawną czytelność oraz jednoznaczną interpretację otrzymanej diagnozy wydatków, ich kształtowanie w 2009 r. przedstawiono za pomocą mapy powiatów województwa opolskiego. Intensywność zabarwienia poszczególnych powiatów, informuje nas o wielkości dokonanych wydatków.

Na rysunku 3 przedstawiono kształtowanie się wydatków ogółem w powiatach województwa opolskiego w 2009 r. Powiat nyski jest powiatem o najwyższych wydatkach ogółem. Natomiast na rysunku 4 przedstawiono kształtowanie się wydatków majątkowych ogółem w powiatach województwa opolskiego w 2009 r. Powiaty nyski oraz krapkowicki to powiaty o najwyższych wydatkach majątkowych.

Rys. 3. Wydatki ogółem w powiatach woj. opolskiego w 2009 roku

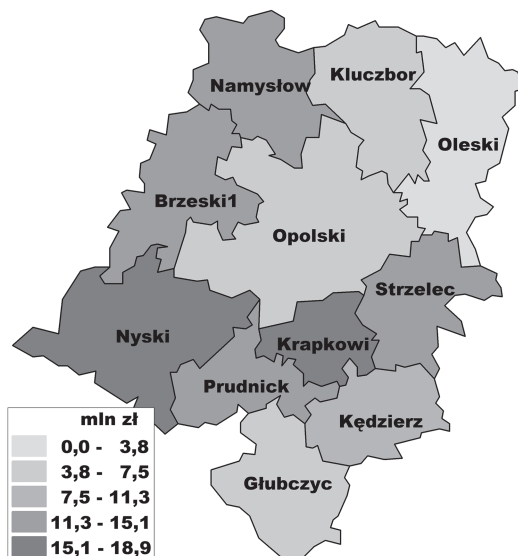

Rys. 4. Wydatki majątkowe ogółem w powiatach woj. opolskiego w 2009 roku

Kształtowanie się wydatków majątkowych inwestycyjnych w powiatach województwa opolskiego w 2009 r. przedstawiono na rysunku 5. W tym przypadku, podobnie jak w przypadku poprzednim, powiaty nyski oraz krapkowicki to powiaty o najwyższych wydatkach majątkowych.

Drugim krokiem badawczym następującym po analizie wydatków w powiatach województwa opolskiego, była szczegółowa analiza powiatu kędzierzyńsko-kozielskiego. Analiza ta bazowała na przebadaniu wydatków gmin wchodzących w skład tego powiatu. Do gmin w powiecie kędzierzyńsko-kozielskim należą: gmina Kędzierzyn-Koźle, Bierawa, Cisek, Pawłowiczki, Polska Cerekiew, Reńska Wieś.

Na rysunku 6 przedstawiono wydatki ogółem, jakie miały miejsce w latach 1995–2009 dla gmin z powiatu kędzierzyńsko-kozielskiego. Dynamika zmian wydatków ogółem w latach 1995–2009, dla wszystkich rozpatrywanych gmin miała tendencje wzrostową. Na uwagę zasługuje fakt znacznej różnicy w poziomie wydatków gminy Kędzierzyn-Koźle w porównaniu do pozostałych

Rys. 5. Wydatki majątkowe inwestycyjne w powiatach woj. opolskiego w 2009 roku

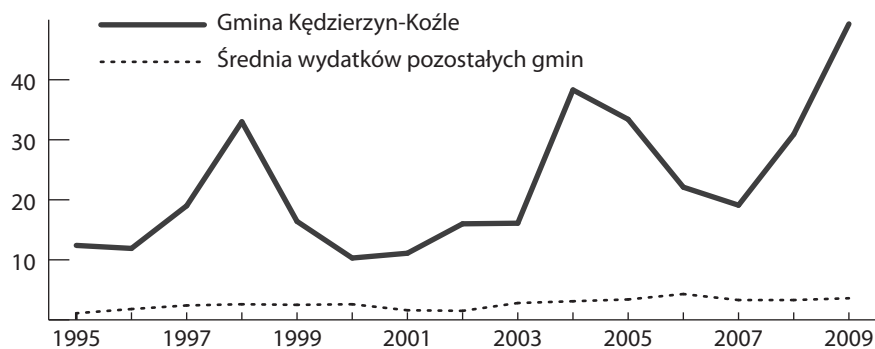
Rys. 6. Wydatki ogółem gmin powiatu kędzierzyńsko-kozielskiego

gmin. W 2009 r., poziom wydatków ogółem zrealizowanych przez gminę Kędzierz-Koźle stanowił ponad 70% wydatków zrealizowanych przez wszystkie gminy powiatu. Dokonując analizy kształtowania się wydatków majątkowych ogółem oraz wydatków majątkowych inwestycyjnych gmin w powiecie kędzierzyńsko-kozielskim, możemy stwierdzić, iż dynamika zmian w wydatkach majątkowych przebiega analogicznie jak w wydatkach majątkowych ogółem (por. rys. 7 i 8).

Rys. 7. Wydatki majątkowe ogółem gmin powiatu kędzierzyńsko-kozielskiego

Kolejnym etapem badawczym, jest prezentacja zróżnicowania wydatków inwestycyjnych majątkowych zrealizowanych w 2009 r. (por. tabela 1). W tabeli obliczono procentowy udział wydatków inwestycyjnych majątkowych oraz dynamiki wydatków rok do roku (tj. wartości z roku 2009 do roku 2008).

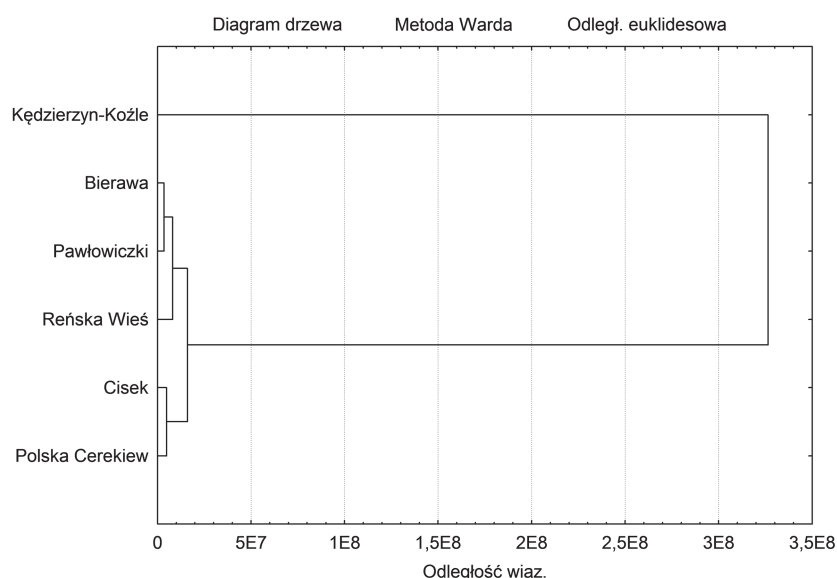
Rys. 8. Wydatki majątkowe inwestycyjne gmin powiatu kędzierzynsko-kozielskiego

Tab. 1. Zróźnicowanie wydatków inwestycyjnych majątkowych w gminach powiatu kędzierzynsko-kozielskiego

Gmina	Wydatki w 2009 r. (mln zł)	Procent	Dynamika r-r
Kędzierzyn-Koźle	22 627 427,13	62,9	1,60
Bierawa	4 063 128,73	11,3	1,45
Cisek	1 640 078,68	4,5	2,24
Pawłowiczki	1 932 681,55	5,3	0,81
Polska Cerekiew	1 883 712,09	5,2	0,36
Reńska Wieś	3 783 682,83	10,5	1,13

Podsumowując dane zawarte w tabeli 1 możemy stwierdzić, iż gmina Kędzierzyn-Koźle zajmuje pozycję lidera na tle innych gmin z rozpatrywanego powiatu z punktu widzenia wielkości wydatków inwestycyjnych majątkowych.

Ostatnim, podsumowującym wcześniejsze analizy, etapem badawczym jest zastosowanie wielowymiarowej techniki eksploracyjnej (analizy skupień), do grupowania obiektów podobnych z punktu widzenia realizowanych inwestycji.

Rys. 9. Analiza skupień

Uwzględniając wielkość zrealizowanych wydatków inwestycyjnych oraz wyniki uzyskane na rysunku 9, możemy gminy powiatu kędzierzynsko-kozielskiego podzielić na trzy grupy gmin podobnych wewnątrz grupy. Grupa I, do której należy gmina Kędzierzyn-Koźle, z największymi zrealizowanymi inwestycjami w 2009r. Grupa II, składająca się z gmin Bierawa, Pawłowiczki oraz

Reńska Wieś cechująca się przeciętną wartością zrealizowanych inwestycji oraz grupa III o najmniejszych zrealizowanych inwestycjach (gmina Cisek, Polska Cerekiew).

Podsumowanie

Podsumowując przeprowadzony proces badawczy możemy stwierdzić, iż powiat kędzierzyńsko-kozielski zajmuje przeciętną pozycję na tle innych powiatów w województwie opolskim z punktu widzenia wielkości wydatków inwestycyjnych. Natomiast uszczegóławiając badania poprzez parametryzację zróżnicowania wydatków ogółem, wydatków majątkowych, jak i wydatków inwestycyjnych majątkowych w gminach powiatu kędzierzyńsko-kozielskiego, możemy stwierdzić, iż gminy te dzielą się na trzy wyraźne grupy. Parametryzacja poziomu wydatków inwestycyjnych na poziomie gmin pozwoli na wskazanie ich silnych i słabych stron, a co za tym idzie, szans i zagrożeń rozwoju lokalnego w przyszłości.

Literatura

- ACZEL A.D. (2000): *Statystyka w zarządzaniu. Pełny wykład*. Z. Czerwiński i W. Latusek (tłum.), Przedsiębiorczość, Warszawa, Wydaw. Naukowe PWN.
- CZEMPAS J. (1999): *Przestrzenne zróżnicowanie skłonności do inwestowania i potencjału inwestycyjnego gmin województwa katowickiego w latach 1992–1997*. [w:] H. Henzel (red.): *Finanse, ryzyko i ekologia w procesach inwestycyjnych*, Katowice, Wydawnictwo „Śląsk”.
- CZEMPAS J. (2005): *Inwestowanie w infrastrukturę szkolnictwa wyższego — aspekt społeczno-ekonomiczny (na przykładzie Zespołu szkół Wyższych w Rybniku)*. [w:] H. Henzel (red.): *Współczesne kierunki inwestowania — formy i efekty*, Katowice, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego.
- DOMAŃSKI T. (1999): *Strategiczne planowanie rozwoju gospodarczego gminy*. Warszawa-Łódź, ARK, „Hamal Books”.
- GALUSZKA K. (2005): *Ocena efektywności finansowania rozwoju lokalnego*. [w:] L. Patrzalek (red.): *Finanse samorządu terytorialnego (zagadnienia wybrane)*, Wrocław-Poznań, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej.
- GAUDEMET P.M. (1990): *Finanse publiczne*. M. Gintowt-Jankowicz (tłum.), Warszawa, Państw. Wydaw. Ekonomiczne.
- KOGUT-JAWORSKA M. (2008): *Instrumenty interwencjonizmu lokalnego w stymulowaniu rozwoju gospodarczego*. CeDeWu.
- PANEK T. (2009): *Statystyczne metody wielowymiarowej analizy porównawczej*. Warszawa, Szkoła Główna Handlowa. Oficyna Wydawnicza.
- SIEMIŃSKI J.L. (1994): *Koncepcje rozwoju lokalnego*. Warszawa, CUP, Biuro Planowania Regionalnego.
- SMOLEŃ M. (2009): *Procesy zmian rozwojowych w gospodarce regionu Podkarpacia*. Warszawa, Difin.
- WOŁOWIEC T. (2005): *Finansowe instrumenty wspierania przedsiębiorczości przez gminy*. „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 1(19), s. 65–82.
- ZIÓLKOWSKI M., GOLEŃ M. (2006): *Zarządzanie strategiczne rozwojem lokalnym*. [w:] H. Sochacka-Krysiak (red.): *Zarządzanie gospodarką i finansami gminy*, Warszawa, Szkoła Główna Handlowa, Oficyna Wydawnicza.
- ZYGMUNT A., ZYGMUNT J. (2007): *Istota i znaczenie działalności inwestycyjnej opolskich przedsiębiorstw w kreowaniu rozwoju regionu*. [w:] K. Heffner (red.): *Programowanie rozwoju regionu. Ład ekonomiczny i środowiskowo-przestrzenny*, Opole, Wydawnictwo Instytut Śląski.